

Poezie și Suflet

Estetica filosofică întemeiată creștin are în centrul ei o filosofie a participării, sub auspiciile căreia apare afirmat cu putere rolul activ al subiectului în constituirea imaginii lumii și chiar în ceea ce privește modificarea de tropos ontologic. Starea subiectului e răspunzătoare de variațiile acestei imagini. La rândul ei, orice imagine exterioară trimite spre un conținut interior. Totul se întunecă sau se luminează, e văzut sau perspectivat într-un mod sau altul, și chiar devine efectiv după calitatea mediului subiectiv în care realitatea se încorporează. Există mai multe văzduhuri și mai multe anotimpuri, în aceeași zi.

Raportul dintre subiect și obiect reprezintă o coordonată fundamentală a gnoseologiei poetice, care nu poate gândi lumea fără să o raporteze la o stare de spirit. Totuși, din aceeași perspectivă creștină, se poate aprecia că poezia, prin ceea ce face, depășește subiectivismul și solipsismul, prin faptul că pseudorealitatea, aceea care se constituie după cădere, e și un fenomen obiectiv. Una dintre marile enigme ale vieții, valorificată poetic, se află cuprinsă într-o suită de întrebări, după cum urmează. Cum sunt posibile căderea, nașterea pseudorealității, dintr-o greșală a simțirii și a voinței? Cum e posibilă constituirea unei întregi lumi care nu mai reflectă adevărul? De ce eroarea nu rămâne la nivelul de eroare mentală și se obiectivează? De ce gramatica generativ transformățională, prin care se rostește o halucinație coerentă, deși în fond teribil de inconsistentă, ajunge să cuprindă în sfera sa de influență referentul? De ce lucrul se mișcă după gândul păcătosului și nu rămâne alipit în chip dezvăluit de Logos?

De ce natura nevinovată se strică? Ce este, de fapt, materia care îi apare astăzi omului de știință o existență teribil de misterioasă?

Cerul s-a întunecat. Existența cu adevărat reală, originară, de sorginte cerească, e ca și când dispăre. Ea devine o idee, o ficțiune pentru omul căzut. Materialismul e trăit ca o evidență. Omul simte altfel pentru că și lumea din afară îi apare altfel, mult înstrăinată, cu o față schimbată, desfigurată, anihilată de moarte. Acțiunea efectului asupra cauzei se resimte din plin. Aceste fenomene nu numai că acoperă adevărul prim, dar induc cu putere convingeri contrare.

Dubla orientare a participării, posibilă în sens materialist sau, dimpotrivă, spiritual e generatoare de contradicție. Adevărata contradicție se desfășoară la nivel afectiv, nu mental. Logic, se pot formula idei distincte, se pot argumenta linii de idei contrare, ceea ce nu implică în mod necesar contradicția. La urma urmei, un argument poate fi mai convingător decât altul. Rațional, putem discerne răul de bine. Numai că după logica sentimentelor totul se întâmplă altfel. Participarea, înțeleasă ca o investiție afectivă majoră, nu doar că își favorizează și își propulsează obiectul ei de interes, dar îl vede „altfel“, îi schimbă chipul, în sens amăgitor, adesea acoperitor de adevăr. Părelnicia domină clipa. Răul și binele se confundă. Șoapta păcatului promite fericirea și lumina. Aceasta este contradicția afectivă, o menghină în care mintea este torturată și, prin urmare, tinde să-și cedeze prerogativele.

Arta, o provocare a realității pe terenul iminenței unei revelații

Emoția estetică reușește totuși să se smulgă atașamentului naturalist, fundamentat pe impulsuri iraționale, animate de promisiuni fantasmatică. În primul rând, arta se exercită ca un mod psihic neutopic de a imagina chipul realității în raport cu o dorință. Utopia amestecă planurile, articulând într-un punct de aplicație fals, imposibil în fapt, imaginarul la real. Caută absolutul în clipă, uitând de moarte. Derivă plăcerea din putere, visând la o împărăție a lui Dumnezeu pe pământ, aici și acum. Ignoră viața naturii cu puterile ei limitate, cu sensibilitatea ei grav rănită de om. În artă, punctul de aplicație al dorințelor e virtualul, imaginarul, lumea posibilă, nu cea dată. Motivațiile umane fundamentale sunt atrase astfel într-un alt circuit al participării. Parfumul și consistența

realității virtuale se impun cu putere. În măsura în care le articulează la o realitate adecvată lor, arta conferă consistență, substanță dorințelor.

Tot ce există, până la cel mai mărunț element din existență, prezintă aceeași maximă însemnătate pentru poet, adept al unei concepții intuitive după model holografic, conform căreia partea reflectă întregul, exteriorul, interiorul. De aici, concepția sistemică despre existență. Omul și lumea formează un sistem ce se mișcă cu ambele sale componente deodată. Inerțiile unilaterale pot exista, dar ele se impun cu un caracter enigmatic, ascund altceva sub aparenta rezistență. „Locul unde nu se întâmplă nimic“ e tocmai locul unde se pregătește erupția unei noutăți. În Noul Roman nu se întâmplă nimic, și totul pare insolit. Poezia manifestă o natură catastrofică, spunea criticul Jean Burgos, ea se mișcă prin salturi neprevăzute. E terenul iminenței unei revelații, care există pe moment în primul rând prin așteptarea ce o suscită. A aștepta înseamnă deja a anticipa, dar și a provoca realitatea într-un nou mod și sens al participării la potențialitățile ei, intuite ca atare. Ca o concluzie, putem afirma că în miezul preocupărilor poetice stau taina participării și legătura dintre subiect și realitate.

În căutarea trupului pierdut al ideii

În studiul său „Onze études sur la poésie moderne“, criticul Jean-Pierre Richard a arătat că preferă să se oprească la studiul temelor poemului și nu la studiul limbajului, deoarece lipsește încă instrumentul necesar. Există lacune serioase în gândirea care reflectează asupra articulării senzațiilor și imaginilor cu cuvintele. „Ne lipsesc încă instrumentele - și mai întâi o fonetică a sugestiei, o stilistică structurală. (...) Nu poate fi vorba să fie întreprins aici acest studiu, mai întâi fiindcă el nu și-a definit cu adevărat nici instrumentele, nici metodele“ (1).

Această lacună în gândirea estetică va exista atât timp cât reflecția asupra naturii referentului proprie unei filosofii metafizice a artei nu va exista. În artă, referentul însuși (ca trimitere spre spațiul realității extraartistice) este o realitate prinsă în sistemul de semne, după criteriile de selecție a datelor proprii acestui sistem. Referentul însuși este astfel o realitate endogenă în organismul poeziei, un organ intern al ei. Atâta vreme cât vom ignora acest fapt esențial și vom persista în a fi niște lectori naturaliști ai mesajului poetic, ignorând diferența sa specifică, vom cunoaște un eșec de interpretare. Nu trebuie uitat că ieșind pe străzile referentului suntem tot pe drumurile poeziei. Ideea că poezia ne îndreaptă până la urmă tot spre realitate, această realitate, așa cum e ea, este falsă. Văzut ca o existență autonomă, extraestetică, în extensiunea sa naturală, referentul nu face parte cu adevărat din universul poeziei. El se reduce la a fi, în această calitate, un corp străin în ființa ei specifică. Desigur că nu putem ignora importanța pentru viața a poeziei, dar e vorba în primul rând de viața noastră spirituală, de puterea imaginației de a spune și altceva despre noi și despre lume decât spun simțurile din afară, presate de imagini știute. „Explicarea pertinentă a raționalizării consistă în primul rând în a o accepta ca modalitate a percepției textului, deci a recunoaște că ea e de natură lingvistică. A o confirma ar consta în a arăta că ea este impusă de cuvinte, nu de realismul nostru mental. A o infirma înseamnă a arăta că nu este impusă de ele. Faptul că ea ar fi o eroare în planul obiectelor, așa cum le cunoaștem, interesează puțin, dacă această eroare este o realitate în planul reprezentării. Trebuie, deci, să facem cale întoarsă și să mergem în direcția unicului, a acestui nu știu ce despre care suntem caritabil avertizați că nu-i accesibil decât printr-o operație cvasimistică. Aici își dovedește utilitatea analiza formală, nu ca un scop în sine, desigur, dar pentru că ea permite descrierea cu precizie a faptelor nefamiliare“ (2).

Axată pe existența semnificativului, în ideea că din punct de vedere formal, dar cu certă influență asupra mesajului spiritual, contează mai mult cum spui ce spui decât ce spui oricum ai spune, valoarea artistică manifestă o diferență specifică nu mai puțin demnă de a fi preluată pe traseele reflecției interdisciplinare. O idee, pentru a trăi în convingere, are nevoie să se întrupeze, e în căutarea unui răspuns sensibil. Artistul e cel care pornește în căutarea trupului pierdut al ideii, cu nostalgia că poate fi plăsmuit un trup al ființei și un trup al lumii pe măsura sufletului și a măreției lui.

Motivarea poetică a imaginii

Participarea efectivă a naturii la viața spiritului, a universului în întregul lui la ființă este intuiție fundamentală pe care se sprijină anticipările poetice. Se vorbește de literatura absurdului. Divorțul între eu și lume e o realitate sesizată de toți. Literatura absurdului, însă, nu vine să dubleze o constatare psihologică veche de când lumea. Absurdul, pentru artist, e o enigmă, o enigmă asemeni prezenței unei creaturi extraterestre ce apare brusc în fața unui pământean. Dintotdeauna artiștii, ca niște ființe aparținând de altă lume, au fost la mare distanță de absurd, de aceea au preferat, nu de puține ori, să se adâncească în descrierea cotidianului, cu procedeele insolitării. Cotidianul e insolit. Un exemplu tipic în acest sens al receptării lui îl constituie literatura scrisă de Borges. Borges e în stare să descrie o stradă aglomerată tot așa cum ar descrie cel mai ciudat lucru care poate exista. A scrie despre absurd, a-l vedea prin lentila artei nu înseamnă nicidecum a te împăca cu el, cu starea de lucruri dată. Ar însemna să-i recunoști banalitatea, or, absurdul nu e banal.

Poezia implică lărgirea eului, o altă repartizare a erosului, a interesului spiritual și afectiv pe suprafața existenței. Sămânța Logosului, potența ei de înnoire, cu dinamismul Crucii și al Învierii, e de găsit pretutindeni. Sintagma „autor impersonal“, valabilă chiar și atunci când e negată, indică tocmai acest fapt. Ochiul poetului e pretutindeni, chiar și când nu lasă să se vadă asta. Impersonal în poezie înseamnă în fond nu depersonalizare, ci depășirea egoului, și prin aceasta a aversiunii atavice, a separației dintre existențe. În schimb, pot fi cultivate empatia cu alteritatea, însușirea punctului de vedere al celuilalt, în sensul că artistul, cu detașarea generoasă care-i e specifică, se poate pune în locul lui, înțelegându-i din interior motivațiile și drama vieții. Dar mai mult decât atât, esteticul depășește totdeauna nivelul analizei psihologice. În mod curent, când am o suferință, o durere fizică sau psihică, totul se întunecă în jur. Rămân ruminarea nevralgiei, învârtirea în loc a memoriei, sau gândul instrumental, intempestiv la acțiune: ce să fac?, unde să mă duc?, imaginea obscură a unui drum, a unei uși de farmacie, „mai degrabă indicatori de direcție decât imagini“, cum spunea Beethoven în *Jurnalul său filosofic*, referindu-se la „interioritatea făcută ghem în sine“, într-o „zbatere inexpressivă“. Dar operatorul poetic acționează invers: încetinește gândirea și percepția, dilată timpul detaliilor, pune reflectorul pe fața care suferă și astfel, întorcând perspectiva, descoperă și decupează expresia suferinței legată de un destin mai adânc, de o dramă parcă a întregii lumi. Autorul nu caută odată cu personajul rezolvări parțiale și efemere, chiar și atunci - și uneori mai ales atunci - când îi dă cuvântul personajului (3)

În poezie, semnificativul constituie nivelul asociațiilor motivate poetic. Această motivare poetică a imaginii reprezintă, în cele din urmă, o ieșire din lumea necesității oarbe, a realității nemotivate, absurde, care ne apasă pe toți, așa cum o cunoaștem după cădere. Secretul impactului redutabil, deopotrivă sufletec și trupesc, pe care arta îl exercită asupra ființei umane, și nu numai, rezidă în existența unei trăiri prin excelență motivată. Senzația e motivată de cuvânt, cuvântul, de senzație. Prin cuvânt ne ridicăm către lumea luminată de Logos. Așa cum mistica transcende etica, motivarea poetică nu se resimte nici ea de apăsarea unor legi impuse din afară. În artă, chiar și constrângerile pot fi asimilate, în acord cu orientarea naturii noastre originare. Rațiunea și simțirea nuntesc. Făt-Frumos, Logosul, a salvat-o pe Cosânzeana, prințesa simțirii, răpită de zmeu și ferecată într-un palat subpământean.

Funcția iconică a artei

Arta se întâlnește cu teologia, în primul rând în perspectiva asumării participative a realității și a limbajului. Prin participare, trăim cu convingerea că putem restaura realitatea. Imaginația e facultatea specific poetică. Psihologia specifică faptul că e vorba de imaginația creatoare afectivă. Intens participativă la realitate, face cu aceasta un corp comun de rezonanță. Ni se sugerează, astfel, că realitatea poetică nu se impune spiritului din afară, ca o existență străină, indiferentă, ce-

și lasă amprenta pe percepție. Nefiind pasivă și conservatoare, ci activă și creatoare, e ca și când acest fel de imaginație nu copiază, ci „crează” realitatea. Prin misterul poetic, afirma Blaga, omul tinde să devină dintr-o ființă conservatoare o ființă creatoare, plasmuitoare de frumos, restaurând icoana existenței. Instinctul creator, în acest sens, reprezintă un mod de a fi al omului întors cu fața spre natura sa originară, care este o existență integrală și integrată în motivația umană în chip deplin, în care interiorul și exteriorul nu apar scindate. Dimpotrivă, imperativul conservării și al adaptării ține de lumea căzută, care ne constrânge să existăm după nevoi, nu după fericiri. Gândirea creștină, care distinge între nevoi și fericiri, a oferit celor ce meditează asupra artei un instrument fin de înțelegere, în temei teologic, a opoziției psihologic-estetic.

Note:

(1) Éd. du Seuil, Paris, 1964, pp. 11, 157.

(2) Michael Riffaterre, „Producția Textului”, în: *Studii de Literatură Universală*, București, Societatea de Științe Filologice, 1992, pp. 104-105.

(3) După Gaston Bachelard, „poezia unește într-o clipă complexă numeroase simultaneități, distrugând continuitatea simplă a timpului înlănțuit”. Dând o ordine internă clipei și verticalizând în ea timpul, poetul revelează „solidaritatea formei și a persoanei” (*Dreptul de a visa*, Ed. Univers, 2009, p. 198).

Florin Caragiu

(Text apărut în “Lumina de Duminică”, 27 Ianuarie 2013)

Rubrica „Lumina cunoștinței. Religia, filosofia și științele în dialog” este realizată cu sprijinul Fundației „John Templeton” din SUA, în cadrul unui proiect desfășurat de Universitatea „Al. I. Cuza” Iași și Universitatea București, în cooperare cu Patriarhia Română.